

Hüseyn Məmməd oğlu RÜSTƏMLİ
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
İqtisadiyyat İnstitutunun doktorantı

İNKİŞAF ETMİŞ STARTAP VƏ SAHİBKARLIQ EKOSİSTEMLƏRİNƏ MÜQAYİSƏLİ BAXIŞ

Xülasə

Müasir dövrdə startap və sahibkarlıq ekosistemi terminlərinin məqalələrdə bir-birinin əvəzləyicisi kimi işlənməsinə baxmayaraq, elmi ədəbiyyat əsasında aparılan araşdırmalar bu iki termin arasında fərqlərin də mövcud olduğunu aşkara çıxarır. Belə ki, sahibkarlıq ekosistemi daha geniş bir sahə olaraq, həmçinin özündə startap ekosistemi anlayışını ehtiva edir. Bu mənada beynəlxalq təcrübədə inkişaf etmiş startap və sahibkarlıq ekosistemlərinin müqayisəsi mühüm tədqiqat predmeti olaraq qalır. Bu məqalədə startap ekosisteminin mahiyyəti, əsas determinantları, qiymətləndirilməsi metodları və sahibkarlıq ekosistemi ilə startap ekosistemi arasındakı fərqlər təhlil olunur.

Açar sözlər: mentorlar, istedad hovuzu, dəstəkləyici infrastruktur, indeks

JEL:F02

UOT:336

DOI: <https://doi.org/10.54414/MGF8002>

Giriş

Əvvəlki paraqraflardan məlum olduğu kimi son onillikdə startaplarla bağlı çoxlu sayda tədqiqatların aparılmasına baxmayaraq, bu biznes vahidinin mahiyyəti və inkişaf determinantları ilə bağlı hələ də birmənalı yanaşma mövcud deyil. Buna baxmayaraq, startapların digər növ mikro, kiçik, orta və iri sahibkarlıq subyektlərindən əsas fərqlərini sadalamaqla, onun mahiyyətinin əsas cəhətlərini müəyyən etmək olur. İqtisadi ədəbiyyatda startaplara verilən müxtəlif təriflərin müqayisəsi əsas fərqləri dörd qrupda təsnifləşdirməyə imkan verir: 1) startaplar innovativ ideyalara və ya biznes təşəbbüslərinə əsaslanır; 2) startapların fəaliyyəti digər növ sahibkarlıq subyektlərindən fərqli olaraq, daha yüksək risklə əlaqədardır; 3) startaplar ölçü etibarilə mikro və kiçik sahibkarlıq subyektlərinə yaxın olsalar da onlar kimi uzunömürlü deyildirlər. Startap olmaq adətən müvəqqəti bir vəziyyətdir. Startap ya böyüyür, ya da yox olur; 4) startaplar üçün risklərlə yanaşı, həm də qeyri-müəyyənlik mövcuddur. Maliyyələşmə nöqtəyi-nəzərindən startaplar digər növ sahibkarlıq subyektlərindən fərqlənmirlər. Onlar da əsasən öz təsisçilərindən və ya digər investorlar-

dan maliyyələşə bilirlər. Startaplar da təşkilatçılıq, idarəetmə və sahibkarlıq sahələrində yarana bilirlər (Salamzadə və Kesim, 2015). Son dövrlər proqram startapları adlı yeni startap növü daha sürətlə inkişaf edir. Əməliyyat tarixi olmayan bu tip şirkətlərdə adətən yüksək texnoloji və innovativ məhsullar yaradılır (Giardino və digərləri, 2016).

Hər bir dövlət istər ki, onun ölkəsində insanların rifah səviyyəsi yüksək olsun və iqtisadiyyat sürətlə inkişaf etsin. Hər bir dövlət istər ki, iqtisadi inkişaf üçün zəruri olan amillər, o cümlədən texnoloji və innovasiyalı inkişaf təmin edilsin. Lakin buna hər bir ölkə nail ola bilmir. Son onilliklərdə iqtisadi inkişafın əsas amillərindən olan texnologiya və innovasiyalı inkişaf üçün startapların inkişafında da hər bir ölkə maraqlıdır. Universitetlərin və texnoparkların inkişafı üçün dövlət maliyyəsi ayrılır, R&D xərcləri artırılır. Lakin dünya təcrübəsi göstərir ki, texnoloji inkişafda heç də bütün ölkələr eyni nəticə əldə edə bilmirlər. Texnoloji və innovativ inkişaf nöqtəyi-nəzərindən ölkələr nəinki konvergeniya etmirlər, əksinə ölkələrarası fərqlər getdikcə artır.

Ölkələrarası fərqlərin kəskinləşdiyi sahələrdən biri də startapların inkişafı ilə bağlıdır. Bunun əsas səbəbi ölkələr arasında startap ekosisteminin fərqlənməsidir. Hansı ölkədə startap ekosistemi yüksək səviyyədədirsə, o ölkədə startapların yaranması və böyüməsi üçün daha əlverişli şərait yaranmış olur.

• **Startap ekosistemi nədir?**

Startap müəyyən özünəməxsusluğu olan iqtisadi fəaliyyət subyektidir, yəni müəssisədir. Lakin bu müəssisə innovativ mal və xidmətlər istehsal edən müəssisədir. Elə buna görə də startapın yaranması və inkişafı istənilən mühitdə mümkün deyil. Bu mənada startapın özü “məhsuldur”. Belə “məhsulun” yetişməsi və inkişafı üçün şərait olmalıdır. Startap adlı “məhsulun” yetişməsi üçün tələb olunan mühit “startap ekosistemi” adlanır. Startap ekosistemi konkret coğrafi regionda və ya sənayedə startapların inkişafını, böyüməsini və uğurunu kollektiv şəkildə dəstəkləyən fərdlərin, təşkilatların və resursların bir-birinə bağlı şəbəkəsinə aiddir. Bu ekosistemə adətən sahibkarlar, investorlar, mentorlar, dövlət orqanları, təhsil müəssisələri və digər dəstəkləyici qurumlar kimi müxtəlif maraqlı tərəflər daxildir.

Startap ekosisteminin mühüm elementi olan sahibkarlar innovativ ideyaların və yeni biznesin yaradılması və inkişaf etdirilməsi ilə bağlı strateji baxışları və düşüncəsi olan şəxslər və ya komandalardır. Onlar innovasiyalara, iqtisadi artıma və iş yerlərinin yaradılmasına töhfə verərək startap ekosistemində mühüm rol oynayırlar. Sahibkarların startap ekosistemində yerinə yetirdiyi əsas rollar a) yeni ideyaların yaradılması ilə; b) yeni iş yerlərinin yaradılması ilə, c) riski üzərinə götürməklə; d) nəticəsi bəlli olmayan sahələrə investisiyanın yatırılması ilə; e) geniş əməkdaşlığın qurulmasına verdikləri dəstəklə və sair bağlıdır. Beləliklə, sahibkarlar startap ekosistemində ümumi dinamizmə töhfə verən hərəkətverici qüvvə hesab edilə bilər. Azərbaycan dilində “sahibkar” anlayışı əvəzinə “təşəbbüskar” anlayışından istifadə etmək daha doğrudur. Belə ki, Azərbaycan dilində “sahibkar” daha çox “mülkiyyətçi” anlayışına yaxın mənəni verir.

Sahibkarlar özləri həm də investorlar ola bilərlər. Lakin sahibkarlarla yanaşı startap ekosistemində investor kimi vençur kapitalistləri və

digər maliyyə mənbələri də çıxış edə bilərlər. İnvestorlar startapların böyüməsi və uğur qazanması üçün lazım olan maliyyə resurslarını təmin etməklə startap ekosistemində mühüm rol oynayırlar. Startap ideyası hələ rüşeym mərhələsində olanda onun inkişafına dəstək olan “mələk” investorlar ayırdıqları maliyyəni borc kimi deyil, gələcəkdə mümkün gəlirlərə pay olmaq ümidləri ilə verirlər. Ona görə də startap ideyasının gələcək riskləri həm də belə investorların üzərində olur.

Startaplara öz əməliyyatlarını, məhsul inkişafını, marketinqini və digər xərclərini maliyyələşdirmək üçün lazımı kapitalı təmin edən investorlar arasında vençur kapitalistləri də var. Vençur kapitalistləri “mələk” investorlardan fərqli olaraq, adətən startaplara ilkin mərhələdə deyil, onlar müəyyən qədər gəlir gətirəndən sonra, yəni böyümə mərhələsində yardım edirlər. Bu növ kapital da “borc” olaraq verilmir. Lakin bu maliyyə köməyinin əvəzində səhm paylarına sahib olurlar. Bu maliyyə dəstəyi startaplar hələ güclənmədiyi mərhələdə, lakin yavaş-yavaş gəlir gətirməyə başladığı dövrdə olduğuna görə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Startaplara ilkin mərhələdə, yaxud böyümə mərhələsində maliyyə yardımları edən həm “mələk” investorlar, həm də digər investorların startap ekosistemindəki rolu sadəcə maliyyə köməyi kimi deyil, həm də risklərin mühüm hissəsini öz üzərlərinə götürməklə reallaşır. Belə ki, investorlar ilkin mərhələdə və yüksək potensiallı startaplara sərmayə qoymaqla maliyyə risklərini öz üzərlərinə götürürlər. Bunun müqabilində şirkətdə pay sahibi olaraq, onlar öz investisiyalarından gəlir gözləyirlər. Belə “risk-mükafat” dinamikası innovasiya və sahibkarlıq fəaliyyətini təşviq edir.

Kapital təmin etməklə yanaşı, bir çox investor investisiya qoyduğu startaplara dəyərli təcrübə və sənaye bilikləri gətirir. Onlar tez-tez mentorlar, məsləhətçilər və ya idarə heyəti üzvləri kimi çıxış edərək, startaplara çətinlikləri həll etmək və əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməkdə kömək etmək üçün strateji təlimatlar, əlaqələr və anlayışlar təklif edirlər. Digər tərəfdən, investorlar adətən iş dünyasında geniş şəbəkələrə malikdirlər. Startapları sənaye mütəxəssisləri, potensial müştərilər, tərəfdaşlar

və digər investorlarla birləşdirərək, onlar startapın əhatə dairəsini genişləndirməyə və uğur şanslarını artırmağa kömək edirlər. Belə “şəbəkə effekti” öz miqyasını genişləndirmək istəyən startaplar üçün dəyərli aktivdir.

Qeyd edək ki, investisiya etməzdən əvvəl investorlar startap ideyasının potensialını qiymətləndirmək üçün lazımı araşdırma aparırlar. Bu proses komandanın, bazar imkanlarının, məhsul və ya xidmətin, rəqabət mühitinin və maliyyənin qiymətləndirilməsini əhatə edir. İnvestorlar hərtərəfli araşdırma apararaq ekosistemdəki startapların ümumi keyfiyyətinə və etibarlılığına töhfə verirlər.

İnvestorların hər hansı bir startapa sərmayə qoymaq qərarı bazarın da qiymətləndirilməsi ola bilər. Bu, startap ideyasının, məhsulunun və ya xidmətinin potensiala malik olduğunu və dəstəklənməyə layiq olduğunu göstərir. Belə yoxlama startapın böyüməsini daha da dəstəkləyərək əlavə diqqəti, müştəriləri və tərəfdaşları cəlb edə bilər. İnvestorlar adətən öz investisiyalarını diversifikasiya edirlər. Bu, onlara imkan verir ki, risk azalsın. Hər hansı bir startapa qoyulan investisiya özünü doğrultmayan da, digər startapların gəlirləri hesabına itkilər azaldılsın. Beləliklə, investorlar startapların inkişaf etməsi üçün lazım olan maliyyə resurslarını, təcrübə və əlaqələri təmin etməklə startap ekosistemində mühüm rol oynayırlar. Onların iştirakı bütövlükdə startap ekosisteminin böyüməsinə, innovasiyalı inkişafına və davamlılığına töhfə verir.

Startap ekosisteminin inkişafında mühüm rol oynayan aktarlardan biri də mentorlardır. Mentorlar və Məsləhətçilər sahibkarlara (təşəbbüskarlar) öz təcrübələrinə əsaslanaraq rəhbərlik, məsləhət və dəstək təklif edən təcrübəli şəxslərdir. Mentorlar təşəbbüskarlar və ilkin mərhələdə olan şirkətlərə rəhbərlik, dəstək və dəyərli məsləhətlər verərək startap ekosistemində mühüm rol oynayırlar. Mentorlar öz təşəbbüskarlıq təcrübələrindən və ya müvafiq sənayelərdə uğurlu karyeralarından əldə etdikləri zəngin təcrübəni bölüşürlər. Belə “bilik ötürülməsi” startaplara çətinlikləri həll etməyə, əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməyə və mümkün risklərdən qaçmağa kömək edə bilər.

Mentorlar təşəbbüskarlar öz biznes strategiyalarını müəyyənləşdirmək və təkmilləşdirməkdə kömək etməklə strateji rəhbərlik təklif edirlər. Onlar məqsədin və əsas prioritetlərin müəyyən edilməsində, həyata keçirilə bilən planların hazırlanmasında köməklik göstərirlər. Mentorların iş təcrübəsi çox olduğundan onların geniş əlaqələri ola bilər. Onlar startapları potensial tərəfdaşlara, müştərilərə, investorlara və digər dəyərli aktarlara təqdim edə bilərlər. Belə şəbəkələr mentorlar tərəfindən dəstəklənən startapın inkişaf perspektivlərini əhəmiyyətli dərəcədə artırmağa kömək edə bilər.

Mentorlar startapın biznes modeli, məhsulu və ümumi strategiyası haqqında konstruktiv rəy təqdim edirlər. Onlar liderlik, ünsiyyət, qərar qəbul etmə və problemlərin həlli kimi sahələrdə təcrübələrini bölüşərək təşəbbüskarların bacarıqlarının inkişafına töhfə verirlər. Mentorluq təşəbbüskarlar öz imkanlarını artırmağa və daha effektiv lider olmağa kömək edə bilər.

Startap ekosisteminin inkişafında mühüm rol oynayan aktarlardan biri də inkubatorlardır. Inkubatorlar startaplara öz bizneslərini sürətlə inkişaf etdirməyə və genişləndirməyə kömək etdiyindən onları akseleratorlar (və ya sürətləndiricilər) də adlandırırlar. Inkubatorlar startapları fiziki məkan, mentorluq və resurslarla təmin edən təşkilatlardır. Onların əsas məqsədi ilkin mərhələdəki startaplara uğurlu biznes qurmaqda kömək etməkdir. Inkubatorlar startapları zəruri infrastruktur və resurslarla, o cümlədən, fiziki məkanla, məsələn, ofis sahəsi ilə, iclas otaqları ilə və digər obyektlərlə təmin edərək ilkin əlavə xərcləri azaldır. İlkin mərhələdə olan startapların əksəriyyətinin zəruri proqram təminatına və avadanlıqlara əlçatanlığı olmur. Inkubatorlar belə texnoloji avadanlıqlarla startapları təmin edə bilərlər. Inkubatorlar adətən təlimat verən, fikirləri bölüşən və dəyərli məsləhətlər təklif edən təcrübəli sahibkarlar, sənaye ekspertləri və mentorlardan ibarət şəbəkəyə malik olurlar. Odur ki, onların mentorluq xidmətindən istifadə etmək startapların sürətli inkişafına ciddi təkan verə bilər. Inkubatorların investorlarla, vençur kapitalistlərlə və digər maliyyə mənbələri ilə əlaqələri daha sıx olduğundan onlar startaplara maliyyə təminatında da yaxından kömək edə bilərlər.

İnkubatorlar hüquqi, maliyyə və texniki mövzular da daxil olmaqla müxtəlif biznes aspektləri üzrə seminarlar və təlim sessiyaları təklif edə bilirlər. Belə platformalarda müzakirələr startapların effektiv sahibkarlıq, liderlik və komanda idarəçiliyi üçün lazım olan bacarıqların inkişaf etdirilməsinə dəstək ola bilər.

Startapların inkişafında təhsil müəssisələrinin rolu diqqətəlayiqdir. Xüsusilə universitetlərdə elmi əsaslı və innovasiya yönümlü tədqiqatların aparılması üçün daha çox imkanlar vardır. Universitet həm də nəzəri biliklərə malik kadrların topladığı məkandır. Bu məkanda startaplar, akademik mühitdə hazırlanmış ideya və texnologiyaları kommersiyalaşdırmağa imkan verən texnologiya transfer proqramlarından faydalana bilirlər. Universitetlərlə əlaqəli startapların ən müasir laboratoriyalara, avadanlıqlara və tədqiqat obyektlərinə çıxışı ola bilər. Universitetlər tələbələrini və tədqiqatçıları biznesə başlamaq və idarə etmək üçün lazım olan bacarıqlarla təchiz edən sahibkarlıq kursları, seminarlar və təlim proqramları təklif edə bilirlər. Onlar həm də biznes inkubatorları və akseleratorları rolunu oynaya bilirlər. Belə təcrübələr aparıcı universitetlərdə vardır. Universitetlər mentorluq, resurslar və şəbəkə imkanları təmin etməklə startapların inkişafına dəstək olmaq üçün öz inkubatorlarını və akseleratorlarını idarə edirlər. Universitetlər startaplara yeni perspektivlər və bacarıqlar gətirərək startaplara qoşula və ya onlarla əməkdaşlıq edə bilən istedadlı və iddialı tələbələrin topladığı mərkəz ola bilər. Universitetlər, xüsusilə, üçüncü nəsil universitetlər sənayelərlə, istehsal müəssisələri ilə güclü əlaqələrə malikdir. Belə əməkdaşlıq startaplara potensial tərəfdaşlar, müştərilər və mentorlarla əlaqə yaratmaq imkanları verir.

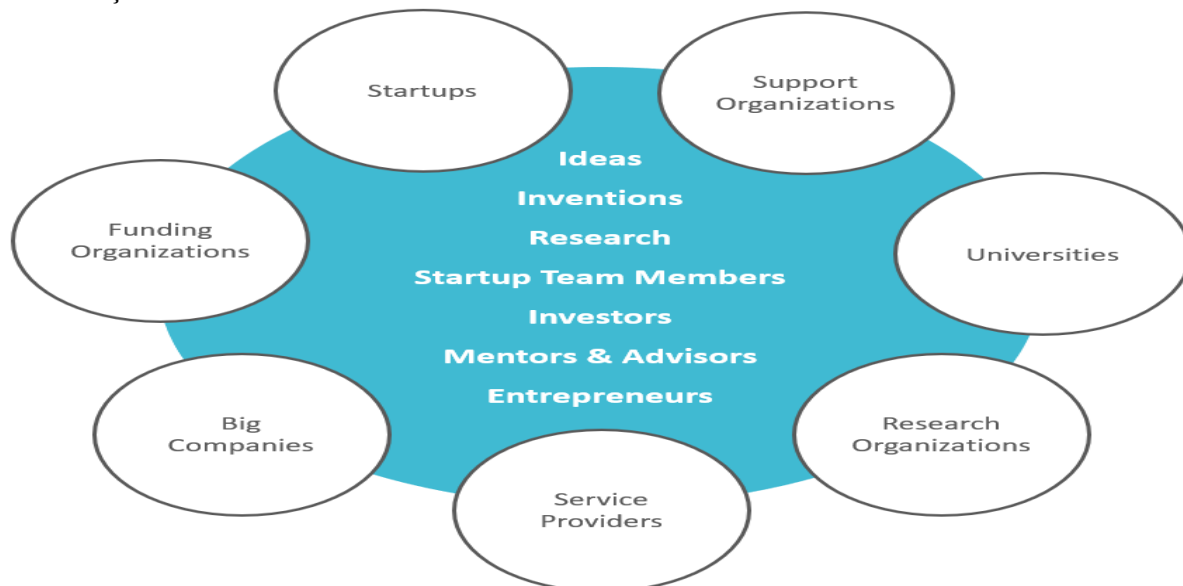
Startap ekosisteminin inkişafında hökumətin rolu danılmazdır və çox mühümdür. Hökumətlər startaplar üçün əlverişli mühit yaradan siyasət həyata keçirə bilirlər. Buraya müvafiq qanunvericiliyin qəbulu, biznesin inkişafı ilə bağlı bürokratik əngəllərin azaldılması və ilkin mərhələdə olan startaplar üçün vergi güzəştlərinin təklif edilməsi və sair daxildir. Startaplar digər növ sahibkarlıq subyektlərindən innovativliyi ilə fərqləndiyindən ölkədəki əqli mülkiyyətin qorunması ilə bağlı qanunvericiliyin olması və icrası mühüm əhəmiyyət daşıyır. Məhz

əqli mülkiyyətin qorunması ilə bağlı qanunvericiliyin tətbiqi innovasiyaları təşviq edir və startaplara tədqiqat və inkişaf üçün sərmayə qoymağa inam yaradır.

Hökumət xüsusi sektorlarda innovasiya və inkişafı təşviq etmək üçün qrantlar, subsidiyalar və tədqiqat maliyyəsi vasitəsilə maliyyə dəstəyi verə bilirlər. Startapları dəstəkləyən investolar üçün vergi güzəştləri və ya digər stimulların təklif edilməsi ekosistemə daha çox özəl kapital cəlb edə bilər. Hökumət startapları resurslar, mentorluq və şəbəkə imkanları ilə təmin edən inkubatorlar və akseleratorlar yaradaraq dəstəkləyə bilər. Əlverişli qiymətə “birgə iş yerlərinin” və innovasiya mərkəzlərinin yaradılması əməkdaşlığı təşviq edə və startapları əlverişli iş mühiti ilə təmin edə bilər. Məktəblərdə və universitetlərdə sahibkarlıq təhsilini birləşdirmək üçün hökumətin təşəbbüsləri innovasiya və sahibkarlıq mədəniyyətini inkişaf etdirə bilər. Sahibkar olmaq istəyənlər üçün təlim proqramlarının təklif edilməsi onların biznesə başlamaq və idarə etmək haqqında bilik və bacarıqlarını artırır. Hökumət startapların beynəlxalq bazara çıxışını asanlaşdırır. Bu məqsədlə, onları beynəlxalq tərəfdaşlarla əlaqələndirir və qlobal bazarlarda hərəkət etmək üçün resurslarla təmin edə bilər. Əlverişli ticarət müqavilələri üzrə danışıqların aparılması startaplar üçün qlobal miqyasda müştəri bazasını artırmaqda və biznes əməliyyatlarını genişləndirməkdə yeni imkanlar açır. Hökumət tədbirlər, konfranslar və şəbəkə imkanları təşkil etməklə dinamik startap ekosisteminin qurulmasında və inkişaf etdirilməsində fəal iştirak edə bilər. Həmçinin hökumətin dəstəyi ilə özəl təşkilatlar, sənaye assosiasiyaları və təhsil müəssisələri ilə əməkdaşlığın yaradılması startap ekosisteminin inkişafına stimula yarada bilər.

Startaplar innovasiyalı inkişafa dəstək verdiyindən və müasir dövrdə iqtisadi inkişafın əsas drayverlərindən biri hesab olunduğundan hər bir hökumət onların yaranmasında və inkişafında maraqlıdır. Elə buna görə də startapların formalaşması üçün zəruri olan ekosistemin inkişafında hökumətin rolu mühümdür. Xüsusilə, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə startap ekosistemi üçün yuxarıda qeyd etdiyimiz digər aktorların, demək olar ki, hamısı startaplarla bağlı hökumət siyasəti ilə, bu və ya digər dərəcədə bağlıdır.

Startap ekosisteminə həsr edilən çoxlu sayda tədqiqatların nəticələrini ümumiləşdirərək, startap ekosisteminin əsas aktorlarını 1-ci sxemdəki kimi təsnifləyirə bilərik.

Sxem 1. Startap ekosisteminin əsas aktorları

• **Sahibkarlıq ekosistemi ilə startap ekosistemi arasındakı fərqlər nədən ibarətdir?**

Qeyd edək ki, "Startap ekosistemləri" və "sahibkarlıq ekosistemləri" terminləri əksər məqalələrdə sinonim kimi işlədilir. Lakin çoxlu sayda tədqiqatlar bu iki anlayış arasında müəyyən fərqliliklərin olduğunu da qeyd edir. Məsələn, qeyd edirlər ki, startap ekosistemləri adətən konkret coğrafi regionda və ya sənayedə startapların inkişafını, böyüməsini və uğurunu kollektiv şəkildə dəstəkləyən və bir-biri ilə əlaqədə olan aktorlardan ibarət şəbəkədir. Bu şəbəkəyə, yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, istedadlar fondu, maliyyə mənbələri, infrastruktur, hökumət siyasəti, mədəniyyət amilləri və sair elementlər daxildir. Bu elementlərin fəaliyyəti yeni innovativ bizneslərin yaradılmasına və miqyasının artırılmasına yönəldilib. Lakin anlayış olaraq, "Sahibkarlıq ekosistemi" daha geniş anlayışdır. Sahibkarlıq ekosistemində mikro, kiçik, orta və iri biznes subyektləri fəaliyyət göstərirlər. Belə sahibkarlıq subyektləri arasında elə mikro və ya kiçik sahibkarlıq subyektləri var ki, onlar mahiyyətcə startap hesab edilə bilərlər. Yəni məntiqi anlayışlarla ifadə etsək, "bütün startaplar sahibkarlıq subyektləridir, lakin bütün sahibkarlıq subyektləri startap deyil".

• **Startap ekosisteminin əsas determinantları hansılardır?**

Startaplarla bağlı əsas sual ondan ibarətdir ki, "niyə bəzi ölkələrdə startaplar sürətlə inkişaf edir, bəzi ölkələrdə isə belə sürət müşahidə edilmir?". Startapların rüşeymi yeni innovativ ideya ilə bağlıdırsa və ya onun inkişafı müəyyən həcmdə investisiya ilə bağlıdırsa, niyə bəzi ölkələrdə belə ideyalar yaranır, bəzilərdə isə yox?" Hökumətlər startapların ölkə iqtisadiyyatı üçün mühüm olmasını etiraf etdikləri halda, "niyə bəzi ölkələrdə startaplara hökumət dəstəyi daha güclüdür, bəzilərdə isə yox?". Bu və ya digər suallar dolayısı ilə startapların "niyə bəzi ölkələrdə uğurlu olması, bəzilərdə isə belə uğurun müşahidə edilməməsi" sualını yaradır. Şübhəsiz ki, startapların yaranması, inkişafı və böyüməsi ilə bağlı ölkələrarası fərqliliklər bu ölkələrdəki startap ekosistemləri arasındakı fərqliliklərlə bağlıdır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, startap ekosisteminin aktorları müxtəlif ölkələrdə müxtəlif inkişaf səviyyəsində olan determinantlara malikdir. Bu determinantlar bütünlükdə startapların uğuru üçün mühit (ekosistem) yaradır. Bu mühit innovativ ideyaları təşviq edir, sahibkarlıq fəaliyyətini dəstəkləyir, yeni

ideyaların reallaşması üçün investisiyalar cəlb edir.

Startap ekosisteminin əsas determinantlarından biri ölkədə və ya onun hər hansı regionunda istedadlı insanların olmasıdır. Bu determinant “istedad hovuzu” adlanır. “İstedad hovuzunda” yüksək ixtisaslı mühəndislər, dizaynerlər, sahibkarlar və digər peşəkarlar daxil olmaqla, bacarıqlı və müxtəlif istedadlar yığılırlar. Universitetlər, elmi-tədqiqat mərkəzləri, “beyin mərkəzləri” və sair təşkilatlar “istedad hovuzu” rolunu oynaya bilərlər. Müasir dövrdə, demək olar ki, bütün ölkələrdə universitetlər və tədqiqat mərkəzləri fəaliyyət göstərir. Lakin startap ekosisteminin vacib determinantı olan “istedad hovuzu” bütün ölkələrdə eyni səviyyədə deyil. Çünki belə “istedad hovuzunun” yaranması və dayanıqlı fəaliyyəti üçün mühüm əhəmiyyət daşıyan ikinci determinant, yəni “kapitala çıxış” təmin edilməlidir. “İstedad hovuzunun” davamlı fəaliyyətini təmin etmək üçün zəruri həcmdə kapital olmasa, ya bu “istedad hovuzunun” fəaliyyəti arzu olunan səviyyədə olmaz, ya da istedadların belə “hovuzu” tərk etməsi baş verər. Məhz XX və XXI əsr üçün xarakterik olan “beyin axını” inkişaf etməkdə olan ölkələrdən inkişaf etmiş ölkələrə, xüsusilə, ABŞ və Avropa ölkələrinə istedadların miqrasiyasını yaradaraq, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə “istedad hovuzlarının” yaranmasına mane olur. “İstedad hovuzu” startapların yaranması üçün innovativ ideya verir, lakin belə startapların böyüməsi və genişlənməsi üçün adekvat maliyyə çox vacibdir. Əgər ölkədə “mələk investitorlar”, vençur kapitalistləri və hökumət qrantları kimi müxtəlif maliyyə mənbələrinə çıxış yoxdursa və ya zəruri həcmdə yoxdursa, onda startap ekosisteminin mühüm bir determinantı, yəni “kapitala çıxış” determinantı zədələnmiş olur.

Startapların yaranması üçün ilkin ideyanın və bu ideyanı dəstəkləməyə hazır olan mələk investitorların və ya vençur kapitalistlərin olması hələ startapların uğurlu olması üçün kafi deyil. Çünki hər bir startapların fəaliyyəti üçün ayrıca fiziki məkan ayırmaq və ya onlar üçün texnoloji infrastruktur yaratmaq mümkün deyil. Dünya təcrübəsi göstərir ki, yaranan yüzlərlə startaplardan yalnız bir neçəsi uğurlu olur və bazarda mövqə qazanır. Ona görə də yaranma mərhələsində olan

startaplar üçün “dəstəkləyici infrastrukturun” olması startap ekosisteminin mühüm determinantlarındanıdır. “Dəstəkləyici infrastruktura” birgə iş yerlərinin (coworking), inkubatorların (aksektorların) və digər zəruri obyektlərin mövcudluğu, həmçinin startaplar üçün texnoloji infrastrukturun olması vacibdir. “Dəstəkləyici infrastruktur” olaraq, universitetlər, elmi-tədqiqat institutları, artıq oturmuş “beyin mərkəzləri” də çıxış edə bilərlər. Belə qurumlar həm də “istedad hovuzu”dur. Ona görə də belə qurumlarla startapların əməkdaşlığı mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz hər üç determinantların rəsmi və normal fəaliyyəti üçün “hökumətin müvafiq siyasətinin” olması vacibdir. Bu startap ekosisteminin dördüncü mühüm determinantı hesab edilə bilər. Belə ki, vergi güzəştləri, tənzimləyici hüquqi çərçivələr ölkədə sahibkarlığın inkişafına və investisiyaların təşviqinə səbəb olur. Hökumət siyasəti həm də startapların yerli və beynəlxalq bazarlara çıxışına dəstək yarada bilər. Startap məhsullarından dövlət layihələrində və satınalmalarında istifadə edilməsi startapların böyüməsində mühüm mərhələ ola bilər.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz mühüm determinantlarla yanaşı, həm də əlavə yardımçı determinantlar da vardır. Bu determinantlar da startap ekosistemində daxil olaraq, startapların yaranmasında və böyüməsində müəyyən rola malikdirlər. Müxtəlif ölkələrdə keçirilən tədbirlərdə, konfranslarda və görüşlərdə iştirak potensial investitorlarla və digər maraqlı tərəflərlə şəbəkələşməni və əməkdaşlığı asanlaşdırır. Belə əməkdaşlıq bilik və təcrübə mübadiləsini artırmaqla yanaşı, həm də maliyyə mənbələrinə çıxış imkanları yarada bilər. Startap sahəsində uğurlu hekayələrlə tanışlıq bu sahədə riskdən çəkinməmək üçün stimül yaradır. Ekosistem daxilində uğurlu startapların olması yeni startapların yaranmasına stimül verir. Startap ekosistemində təsir edən yardımçı determinantlardan biri də ölkədə, regionda və ya şəhərdə əhalinin həyat şəraitidir. Əlbəttə, ölkədə gəlir səviyyəsi yüksək olarsa, startapların kapitala çıxış imkanları çox olur. Digər tərəfdən, vençur kapitalistlərinin olması ehtimalı da artır. Lakin bütünlükdə ölkədə və ya startapların olduğu region və ya şəhərlərdə

əhalinin həyat şəraitinin yüksək olması startap ekosisteminə pozitiv təsir edir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz hər bir determinant canlı insanların aktiv əlaqələrinin olmasını vacib edir. Əlaqədə olan bu insanlar startapların risklə bağlı olduğunu dərk etməlidirlər. Xüsusilə, startap ekosisteminin maliyyə mənbəyi rolunu oynayan tərəf uğursuzluqla bağlı riski qəbul etmək mədəniyyətinə malik olmalıdır. Əks halda bu determinant aktiv olmayacaq və startap ekosistemi təmin olunmayacaq.

Qeyd etdiyimiz bütün determinantlar bu və ya digər səviyyədə hər bir ölkədə və ya regionda mövcuddur. Başqa sözlə desək, startap ekosistemi bu və ya digər səviyyədə hər biri ölkədə mövcuddur. Lakin əsas məsələ ondan ibarətdir ki, startap ekosistemi elə səviyyədə olmalıdır ki, daha çox startap yaransın, yaranan startaplar inkişaf edərək böyüsünlər və ölkənin iqtisadi və texnoloji inkişafına təkan versinlər. Ölkələrarası müqayisələr göstərir ki, startapların yaranmasında və böyüməsində nəinki ayrı-ayrı ölkələr, hətta ölkə daxilində regionlar və şəhərlər bir-birindən fərqlənir. Belə fərqliliklərin əsasında məhz startap ekosisteminin mövcud vəziyyəti dayanır. Ona görə də startap ekosistemlərinin mövcud vəziyyətlərinin qiymətləndirilməsi mühümdür. Belə məcmu qiymətləndirmə isə hər bir determinantın ayrı-ayrılıqda qiymətləndirilməsini tələb edir.

• ***Startap ekosistemin qiymətləndirilməsi metodları hansılardır?***

Startap ekosistemlərini qiymətləndirmək və təhlil etmək üçün bir neçə metodologiya hazırlanmışdır. Bu metodologiyalar əsasən startap ekosisteminin müxtəlif komponentlərinin qiymətləndirilməsi əsasında kompozit indekslərin hesablanması nəzərdə tutur. Bu metodologiyalardan ən geniş istifadə edilənləri sırasında Startap Genom Çərçivəsi, Qlobal Sahibkarlıq Monitoru, Compass Ekosistemi Qiymətləndirilməsi, Avropa Rəqəmsal Şəhər İndeksi, Startap Fəaliyyətinin Kauffman İndeksi, Ekosistem Scan, OECD-nin İnnovasiya Siyasəti Platforması, Babson Kollecinin Sahibkarlıq Ekosistemi Layihəsi, Qlobal Startap Ekosistem İndeksi durur. Bu metodologiyalar bir-birindən müəyyən aspektdən fərqlənilir. Məsələn, Startap Genom Çərçivəsi startap məhsulunu, maliyyəsinə, performansına, “istedad hovuzunu” və

bazara çıxış imkanlarını əsas amillər kimi nəzərə alır. Bu metodologiya əsasında ekosistemlər üzrə hesablanan indekslər ölkələrarası və şəhərlərarası müqayisələrin aparılmasına, həmçinin hər biri ekosistemdə də güclü və zəif tərəflərin müəyyən edilməsinə imkan verir.

Qlobal Sahibkarlıq Monitoru (GEM) müxtəlif ölkələrdə sahibkarlıq ekosisteminin illik qiymətləndirilməsini aparır. Belə qiymətləndirmələrdə startap fəaliyyəti, sahibkarlığa münasibət və mövcud dəstək infrastruktur amilləri əsas götürülür. Kompas Ekosisteminin Qiymətləndirilməsi metodologiyası startap ekosistemlərini performans, maliyyələşdirmə, bazara çıxış, istedad və startap təcrübəsinə əsaslanaraq qiymətləndirir. Bu metodologiya hər hansı ölkədə mövcud olan startap ekosisteminin ümumi sağlamlığı və böyümə potensialı haqqında məlumat verir. Avropa Rəqəmsal Şəhər İndeksi (EDCI) isə rəqəmsal sahibkarlar üçün Avropa şəhərlərinin cəlbediciliyini qiymətləndirməyə imkan verir. Bu metodologiya daha çox maliyyələşməyə çıxış, biznes mühiti və rəqəmsal infrastruktur kimi amilləri nəzərə alır. Startap Fəaliyyətinin Kauffman İndeksi əsasən ABŞ-da startap fəaliyyətini kəmiyyətə qiymətləndirərək illik indeks hazırlayır. Bu indeksdə üç göstəricidən, yəni “yeni sahibkarların nisbəti”, “yeni sahibkarların imkan payı” və “startap sıxlığı” göstəricilərindən istifadə olunur. Ekosistem Scan metodologiyası əsasında Avropa Birliyinə daxil olan ölkələrdə startap ekosistemi kəmiyyətə qiymətləndirilir. Bu metodologiya digər göstəricilərlə yanaşı, əsasən kapitala çıxış, bazara çıxış və istedad fondu göstəricilərindən istifadə edir.

Startap ekosistemlərinin ölkələrarası müqayisəli qiymətləndirilməsi üçün mühüm indekslərdən biri də Qlobal Startap Ekosistem İndeksidir (QSEİ). Bu kompozit indeks üçün a)kəmiyyət; b)keyfiyyət və c)startap biznes mühiti sub-indekslərindən istifadə edilir. QSEİ 2017-ci ildən başlayaraq 100 ölkə və 1000 şəhər üzrə startap ekosistemlərinin qiymətləndirilməsini aparır.

Kəmiyyət sub indeksinin əsaslandığı alt-indekslər “neçə” sualına cavab verir. Bu sub-indeksin hesablanmasına 5 alt-göstəricidən istifadə edilir: a)startapların sayı; b)investorların

sayı; c) birgəiş üçün yerlərin sayı; d) inkubatorların (akseleratorların) sayı; e) startaplarla bağlı keçirilən iclasların sayı.

Startap ekosisteminin keyfiyyət sub-indeksinin hesablanması 13 alt-göstəricidən istifadə edilir: a) özəl sektorda startaplara yönəldilən cəmi investisiya; b) startap sektorunda çalışanların cəmi sayı; c) dəyəri 1 milyard ABŞ dollarından çox olan startapların ekosistemə daxil olması və ya çıxması; d) ekosistemə startapların cəlb edilməsi (müşəri bazası, domen səlahiyyəti); e) ekosistemdə beynəlxalq texnoloji korporasiyaların R&D mərkəzlərinin və ya filiallarının olması; f) ekosistemdə transmilli şirkətlərin R&D mərkəzlərinin olması; g) ekosistemdə transmilli şirkətlərin filiallarının olması; h) dəyəri 1 milyard ABŞ dollardan az olan startapların ekosistemdən çıxması; j) qlobal startap tədbirlərinin və konfranslarının sayı və ölçüsü; k) Ekosistemdə Panteon üzvlərin mövcudluğu və təsirləri; l) Qlobal Startap Məşhurlarının eko-

sistemdə olması; m) ekosistemdə olan və tanınmış qlobal akseleratorlar tərəfindən qəbul edilən startapların sayı; n) texnoloji sektorda adları sadalanan şirkətlərin sayı və onların bazar kapitallaşması.

QSEİ-nin Startap Biznes Mühiti sub-indeksi 13 alt-göstərici əsasında hesablanır: a) müxtəliflik (diversity) indeksi; b) internetin sürəti; c) internetin qiyməti; d) internet azadlığı; e) R&D üzrə investisiya; f) müxtəlif texnoloji xidmətlərə (məsələn, ödəmə portalları, kriptovalyuta və sair) əlçatanlıq; g) İngilis dil bilikləri səviyyəsi; h) ölkə pasportunun gücü; j) startap və köçəri vizanın əlçatanlığı; k) korporativ vergi dərəcəsi; l) əmək məcəlləsinin startaplar üçün uyğunluğu; m) korrupsiya qavrama indeksi; n) ölkədə ən yaxşı universitetlərin sayı.

Qeyd edək ki, QSEİ-nin metodologiyası daim yenilənir. Buna baxmayaraq, hesablanan indekslər ölkələrarası və hətta şəhərlərarası müqayisələrin aparılmasına imkan verir.

Cədvəl 1

QSEİ yüksək olan ilk 20 ölkədə reyting dəyişmələri

	Countries	2020	2021	2022	2023
1	ABŞ	1	1	1	1
2	Birləşmiş Krallıq	2	2	2	2
3	İsrail	3	3	3	3
4	Kanada	4	4	4	4
5	İsveç	10	6	5	5
6	Sinqapur	16	10	7	6
7	Almaniya	5	5	6	7
8	Fransa	12	12	9	8
9	Avstraliya	7	9	8	9
10	Niderland	6	11	11	10
11	İsveçrə	8	8	12	11
12	Çin	14	7	10	12
13	Finlandiya	13	14	14	13
14	Estoniya	11	13	13	14
15	İspaniya	9	15	16	15
16	İrlandiya	18	18	15	16
17	Litva	15	16	17	17
18	Japoniya	21	21	20	18
19	Danimarka	22	22	18	19
20	Cənubi Koreya	19	19	21	20

Qeyd: StartupBlink (2023) hesabatına əsasən müəllif tərəfindən tərtib edilib.

Aparılan tədqiqatların 2023-cü il üzrə hesabatına əsasən 2020-2023-cü illərarası dövrdə ABŞ, Birləşmiş Krallıq, İsrail və Kanada ən yüksək ballarla, uyğun olaraq, ilk dördlükdə yer alıblar. QSEİ ən yüksək olan 20 ölkənin göstəriciləri müəyyən qədər artıb-azalsa da bu dörd

ölkə startap ekosistemi üzrə lider olaraq qalırlar (cədvəl 1). Cədvəldən görüldüyü kimi Yaponiya startap ekosisteminin inkişaf etdirərək 2020-ci ildəki 21-ci mövqedən 2023-cü ildə 18 yerə qədər yüksəlib. 40 ildən çox bir müddətdə Azər-

baycanla eyni planlı iqtisadiyyat və mərkəzləşmiş totalitar rejimdə olan Estoniya və Litvanın ilk 20-likdə yer alması maraqlıdır. Müstəqillikdən qısa zaman keçməsinə baxmayaraq, bu ölkələrdə startap ekosisteminin belə sürətli inkişafı maraqlıdır. Həm əhalisinin, həm də ərazisinin digər ölkələrlə müqayisədə xeyli kiçik olduğu İsrailin davamlı olaraq 3-cü mövqedə yer alması da startap ekosisteminin inkişafı üçün əsas determinantların ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirilməsini zəruri edir.

NƏTİCƏ

Beləliklə, qeyd etmək mümkündür ki, startap ekosistemi sahibkarların, investorların, mentorların, dövlət orqanlarının, təhsil müəssisələrinin və digər qurumların şəbəkə halında startapların inkişafını, böyüməsini və uğurunu dəstəkləyədiyi mühitdir. Startap ekosisteminin əsas determinantları kimi “istedad hovuzu”, “kapitala çıxış”, “dəstəkləyici infrastruktur” və “hökumətin müvafiq siyasətinin” olması sadalana bilər. Startap ekosisteminin qiymətləndirilməsində əsasən kompozit indekslərin hesablanması metodu istifadə olunur. Yekun olaraq, sahibkarlıq ekosistemi mikro, kiçik, orta və iri biznes subyektlərini əhatə etdiyi halda, startap

ekosistemi əsasən yeni innovativ bizneslərin yaradılmasına yönəlmişdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

- 1) Agueda, A. F. P (2016). Interconnectivity between Ecosystem Builders and Investor Groups in European Startup Ecosystems. *Dissertation -Faculdade de Ciências e Tecnologia da Universidade Nova de Lisboa*.
- 2) Belucci, A., Gucciardi, G., & Nepelski, D. Venture capital in Europe. JRC Technical Report. European Commission, 1-125.
- 3) Fetters, M., Greene, P., Rice, M., & Butler, J. (2010). *The Development of University-Based Entrepreneurship Ecosystems*. Cheltenham/Northampton: Edward Elgar Publishing Limited.
- 4) Tripathi, N., Seppänen, P., Boominathan, G., Oivo, M., & Liukkunen, K., (2018). Insights into startup ecosystems through exploration of multivocal literature. *Information and Software Technology*. 10.1016/j.infsof.2018.08.005.

Huseyn Mammad RUSTAMLI

Doctoral student at the Institute of Economics
Azerbaijan National Academy of Science

A COMPARATIVE REVIEW OF ADVANCED START-UP AND ENTREPRENEURIAL ECOSYSTEMS

Summary

Even though the terms start-up and entrepreneurial ecosystem are used interchangeably in articles in modern times, research conducted based on scientific literature reveals that there are differences between these two terms. Thus, the entrepreneurial ecosystem as a broader field also includes the concept of a startup ecosystem. In this sense, the comparison of developed startup and entrepreneurial ecosystems in international practice remains an important research subject. This article analyzes the nature of the startup ecosystem, its main determinants, evaluation methods, and the differences between the entrepreneurial ecosystem and the startup ecosystem.

Keywords: mentors, talent pool, supporting infrastructure, index

Гусейн Мамед оглу РУСТАМЛЫ
Докторант Института экономики
Национальная Академия Наук Азербайджана

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ ОБЗОР РАЗВИТЫХ СТАРТАПОВ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКИХ ЭКОСИСТЕМ

Резюме

Несмотря на то, что термины «стартап» и «предпринимательская экосистема» в настоящее время используются в статьях как синонимы, исследования, проведенные на основе научной литературы, показывают, что между этими двумя терминами существуют различия. Таким образом, предпринимательская экосистема как более широкая область также включает в себя понятие стартап-экосистемы. В этом смысле важным предметом исследования остается сравнение развитых стартап- и предпринимательских экосистем в международной практике. В этой статье анализируется природа экосистемы стартапов, ее основные определяющие факторы, методы оценки и различия между предпринимательской экосистемой и экосистемой стартапов.

Ключевые слова: наставники, кадровый резерв, вспомогательная инфраструктура, индекс